

Lilia CITKO

Uniwersytet w Białymstoku

O ZAPOŻYCZENIACH LEKSYKALNYCH Z POLSZCZYZNY W JĘZYKU LATOPISÓW STAROBIAŁORUSKICH

Problematyce leksykalnych pożyczek polskich w zabytkach piśmiennictwa starobiałoruskiego wiele uwagi poświęcili uznani badacze historii języka białoruskiego¹. Określenie roli i miejsca polonizmów w rozwoju języka białoruskiego A. Żuraŭski (Жураўскі 1961: 106–116) odnosił do najważniejszych zagadnień stanowiących o jego specyfice. Omówienie zapożyczeń polskojęzycznych, jak też spostrzeżenia nad ich funkcjonowaniem w białoruszczyźnie zawierają monografie A. Bułyki (Булыка 1972: 1980) oraz praca zbiorowa z zakresu leksykologii historycznej (Гістарычная лексікалогія беларускай мовы 1973). W niewielkim stopniu omawiana problematyka była przedmiotem zainteresowań Ch. Stanga w jego studium o języku kancelaryjnym Wielkiego Księstwa Litewskiego (Stang 1935). We wspomnianych pracach autorzy skoncentrowali uwagę na przedstawieniu możliwie pełnego rejestru pożyczek polskojęzycznych, wyekscerpowanych z bogatego i zróżnicowanego stylistycznie piśmiennictwa XIV–XVIII w., określeniu formalnych wyznaczników leksemów o genezie polskiej (fonetycznych: m.in. brak pełnogłosu, obecność nosówek, morfologicznych: formanty *-sk-*, *-ca-*, *-iszcz-*, *-szczyzna*), charakterystyce semantycznej i chronologicznej polonizmów, ich etymologii, aktywności derywacyjnej oraz sposobach adaptacji w języku białoruskim. Analizowane były również przyczyny postępującej infiltracji polszczyzny do języka starobiałoruskiego, w efekcie czego polonizmy utworzyły największą liczebnie grupę (przed latynizmami i germanizmami) wśród

---

¹ Podsumowania wyników badań nad polonizmami w językoznawstwie białoruskim dokonała ostatnio N. Pałaszczuk (Паляшчук 2009: 61–71).

zapożyczeń okresu starobiałoruskiego (Булыка 1980: 256). Nasilanie się wpływów polskich wyznaczały ważne wydarzenia polityczne, jak unia krewska (1385) czy unia lubelska (1569). Zacieśniły one związek ustrojowy, a w konsekwencji również kulturalny państwa litewskiego z Koroną, czego wyrazem stał się m. in. wzrost rangi polszczyzny w Wielkim Księstwie Litewskim. Jako język wyższej kultury upowszechniła się ona w ciągu XVI–XVII w. wśród elit państwowych, stając się synonimem prestiżu i gwarantem awansu kulturalnego warstw wyższych, mieszczaństwa i drobnej szlachty litewskoruskiej (Ochmański 1990: 131).

Zagadnieniom wpływu polszczyzny na język latopisów białoruskich nie poświęcono dotychczas odrębnych publikacji. Nieliczne uwagi na temat obecności elementów polskich w systemie fonetycznym, fleksyjnym lub leksykalnym znalazły się jedynie w pracach poświęconych analizie języka odrębnych latopisów, np. w monografii N. Wajtowicz dotyczącej Latopisu Barkałabowskiego (Вайтовіч 1977) oraz w artykule W. Maroz o języku białoruskich kronik miejskich XVII–XIX w. (Мароз 2008: 218–230). Krótkie spostrzeżenia na temat oddziaływania polszczyzny na system leksykalny latopisów zamieścili również autorzy podręczników do historii języka białoruskiego: L. Szakun (Шакун 1960: 76–82) i A. Żurański (Жураўскі 1967).

Pojawienie się latopisów starobiałoruskich w Wielkim Księstwie Litewskim datuje się na XIV/XV w. Mimo silnego zakorzenienia w tradycji latopisarskiej średniowiecznej Rusi, dość wcześnie zaczęły one ujawniać nowe cechy, odróżniające je od utworów średniowiecza, jak: rozszerzenie tematyki, wykorzystywanie nowych materiałów, stopniowe odchodzenie od tradycyjnej formy zapisów dorocznych w kierunku narracji literacko-historycznej (Suszko 2003: 14). Dokonując systematyzacji zachowanych, często niepełnych kodeksów latopisów, wyodrębniono trzy ich redakcje (Чамярыцкі 1969): a) pierwsza, znana jako *Latopis wielkich ksiąg litewskich*, pochodzi z końca XIV/początku XV w., b) druga, występująca pod nazwą *Kroniki Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego*, powstała w latach 20. XVI w., c) trzecia, najpełniejsza, określana mianem *Kroniki Bychowca* datowana na XVI / początek XVII w., przetranslitrowana na łacinkę w XVII / początku XVIII w., zachowała się w wydaniu XIX-wiecznym, opublikowanym w serii *Pomniki do dziejów litewskich* (Narbutt 1846).

Charakterystyczną cechą redakcyjną latopisów jest ich kompilacyjny charakter, którego ślady w postaci wykorzystywania źródeł staroruskich

odnaleźć można w najstarszych kodeksach pierwszej redakcji. Nie brakuje odniesień do zabytków staroruskich również w ostatniej redakcji – *Kronice Bychowca*, w której nie znana z wcześniejszych odpisów opowieść o Mendogu została interpolowana z *Kroniki halicko-wołyńskiej* zamieszczonej w XIII-wiecznym *Latopisie Ipatjewskim*. Powszechnie są także nawiązania zabytku do protografów znanych z pierwszej i drugiej redakcji (Ochmański 1967).

Językiem latopisów Wielkiego Księstwa Litewskiego był starobiałoruski², nasycony elementami regionalnymi oraz polonizmami. Obecność elementów polskich ujawnia się zarówno w systemie leksykalnym, jak i gramatycznym dokumentów. Przedmiotem badań w niniejszym artykule jest funkcjonowanie polonizmów leksykalnych w *Kronice Bychowca*, najobszerniejszym kodeksie latopisów starobiałoruskich, kumulującym cechy językowe wszystkich redakcji. Polonizmy fonetyczne i fleksyjne omówione zostały w jednym z wcześniejszych artykułów (Citko 2008: 196–205), a językowi zabytku poświęcona jest odrębna monografia (Citko 2006).

Za polonizmy słownikowe uznaje się tu jednostki leksykalne będące efektem oddziaływania polszczyzny na język zabytku. Przyjęcie stanowiska leksykalistycznego w określaniu etymologii zapożyczeń, dominującego w polskich badaniach historycznojęzykowych (Walczak 1999: 80), implikuje zasadę uznawania języka polskiego za dawcę pożyczek, mimo że część z nich miała genetycznie inne źródło (niemieckie, łacińskie). Oddziaływanie polszczyzny na język zabytku przejawia się zarówno w procesie przejmowania polskich wyrazów i związków wyrazowych (z towarzyszącą adaptacją fonetyczną i gramatyczną), jak i w procesie kalkowania struktury semantycznej lub morfologicznej jednostek leksykalnych. Szerokie rozumienie terminu sprawia, że w obrębie zainteresowania znajdują się trzy typy zapożyczeń (Karaś 1996: 54; Walczak 1999: 72): 1) zapożyczenia formalnosemantyczne (właściwe) – jednostki słownikowe przejęte

---

² Ten zachodni wariant języka staroruskiego „nasycony lokalnymi właściwościami gwarowymi zwłaszcza w fonetyce i słownictwie”, z narastającymi wpływami polskimi (Bednarczuk 1999: 118) określany był najczęściej przez jego XVI- i XVII-wiecznych użytkowników jako *prosta mowa* lub *ruska mowa*. Rozwijając się w opozycji do cerkiewszczyzny zastrzeżonej dla literatury religijnej i stopniowo rozszerzając zakres swego użycia, objął z czasem nie tylko sferę piśmiennictwa prawno-administracyjnego, lecz także prozę powieściową, kronikarską, epistolarną, nie wyłączając literatury religijnej: przekładów Pisma Świętego, homiletyki, hagiografii, utworów polemicznych (Мякишев 2008: 26–32).

w postaci oryginalnej lub nieznacznie przekształconej, zaadaptowane fonetycznie i/lub morfologicznie, zachowujące swoje znaczenie; 2) kalki strukturalne (słowotwórcze) – wyrazy / związki frazeologiczne powstałe w wyniku kopiowania ich struktury, tj. zastępowania polskich morfemów / wyrazów elementami białoruskimi; 3) kalki semantyczne – leksemy z zachowaną rodzimą strukturą morfologiczną, wzbogacone o znaczenie polskiego ekwiwalentu.

Kwalifikowanie poszczególnych leksemów i ich znaczeń w tekście *Kroniki* jako pożyczek polskich nie jest sprawą łatwą ani bezdyskusyjną. Problemy metodologiczne, o czym piszą liczni badacze (np. Булыка 1972: 6; Karaś 1996: 60; Walczak 1999: 73) wynikają głównie z pokrewieństwa obu języków i związanego z tym podobieństwa strukturalnego. Może to utrudniać odróżnianie polonizmów od elementów rodzimych, np. archaizmów (zwłaszcza zaktualizowanych) lub innowacji leksykalnych, będących wynikiem rodzimych procesów ewolucyjnych, paralelnych do zjawisk słownikowych polszczyzny (Smułkowa 1988; Dulewiczowa 1989). Przy wyróżnianiu zapożyczeń w języku latopisu uwzględniano różne kryteria, głównie: 1) formalne, tj. fonetyczno-morfologiczne, 2) semantyczne, 3) chronologiczno-historyczne³.

ZAPOŻYCZENIA FORMALNOSEMANTYCZNE

Są najliczniej udokumentowaną w zabytku grupą polonizmów słownikowych. Wśród nich znajduje się część leksemów łacińskiego i germańskiego pochodzenia, noszących jednak znamiona polskiego pośrednictwa w procesie ich zapożyczenia. Zdecydowana większość pożyczek tej grupy została poświadczona w piśmiennictwie białoruskim już w XV i XVI w. (Жураўскі 1967: 97–101; Булыка 1972).

Przytoczony niżej, w miarę pełny, rejestr leksemów pochodzenia polskiego nie zawiera kontekstów źródłowych ze względu na ograniczenia ramowe tekstu⁴: *aczkołwiek*, *arcybiskup* (B 31), *biskup* (B 43), *biskupstwo* (B 43), *budowati* (B 50), *całost'* (B 347), *cnota* (B 351), *cudne* (B 352), *deło* 'działo' (B 90), *dufanie* (B 103), *fortunliwie*, *fryz* (B 341), *fundo-*

³ Kryteria te są omówione w pracach B. Walczaka (por. Walczak 1999; Walczak 2006).

⁴ Przy leksemach zaświadczonych w pracy Bułyki (1972), poświęconej najstarszym zapożyczeniom w języku białoruskim, umieszczony jest skrót (B) ze wskazaniem strony.

wati (B 342), *glejt* (B 149), *gołd* (B 84), *gołdownik/hołdownik* (B 84), *gubernator*, *gwałt* (B 148), *hańba* (B 78), *hetman* (B 82), *hetmanstwo* (B 82), *hołdowati* (B 84), *huf* (B 87), *kanonik*, *kaplica* (B 138), *kapłan* (B 138), *kardynał*, *kilka* (B 154), *klasztor* (B 157), *kmoatr* 'chrzestny ojciec' SXVI/10 426 (B 158), *kochatisia* (B 173), *koruna (Polskaja)*, *koronacyia* (B 172), *koronowati* (B 172) *kosteł* (B 173), *kuntor* 'w zakonie przełożony konwentu i zarządca okręgu administracyjnego' SXVI/10 584 (B 181), *list* 'pismo urzędowe, dokument mający moc prawną' SXVI/12 271 (B 190), *małżonka* (B 196), *marszałok* (B 198), *marszałstwo*, *meszkanie* (B 202), *meszkati*, *mist(e)r* (B 204), *mnich* (B 205), *mnimati* (B 205), *moc* (B 208), *mocne* (B 208), *morderstwo* (B 207), *msza* (B 211), *myśliwstwo* (B 211), *nachoditi* 'napadać zbrojnie' SXVI/15 402, *nadobnyj* (B 213), *nahłyj*, *nahle* (B 212), *namawiaiti* (B 214), *natychmest* (B 215), *nemoc* (pol. *niemoc*), *nemocen/nemocon*, *nepospolty(j)* (*pospolityj* B 254), *obecati(sia)* (B 220), *obfitost'*, *oboz*, *odpowed'*, *odpowiednij*, *okrutenstwo* (B 225), *okrutny* (B 225), *ostatoczny* (B 231), *pan* (B 235), *panna*, *panowati* (B 235), *panstwo* (B 235), *penez* (B 241), *pilny/pilnie* (B 243), *poczt* (B 256), *podbity* 'podbić' (B 248), *podle* 'obok', *podłuh*, *poki*, *pokusitisia*, *polecati* (B 251), *pomocen*, *ponechati* (B 217), *porażka* (B 253), *posiesti* (pol. *posiąść*), *pospołu* (B 255), *pożyczyti* (B 249), *pożytki* (B 249), *praca* (B 257), *prełat* (B 259), *prełożony* 'przełożony, zwierzchnik', *preto* 'przeto' (B 261), *processya* (B 269), *pryprawa* 'broń, zbroja, to, co służy do walki i obrony' SXVI/33 625, *prysłuchati* 'należeć' (B 264), *prywłaszczyti* (B 263), *rada-pany* (B 273), *raditi* (B 273), *radne* (B 273), *Resza (Nemeckaja)* (B 283), *rożaj*, *rodzaj* (B 284), *rycer* (B 291), *sejm/seym* (B 295), *skarb* (B 299), *stawetny* (B 301), *sprawca* (B 305), *sprawowaty*, *srebrny*, *srebro*, *stolec* (B 308), *szlachta* (B 366), *szlachectwo* (B 366), *szturm* (B 370), *sychowati/szykowati* (*szyk* B 362), *tajstra* (B 316), *też* (B 319), *tiżba* (B 321), *toboł*, *trafiti* (B 324), *walcziti* (B 55), *walecznik* (B 55), *waleczny* (B 55), *walka* (B 55), *walny* (B 55), *wałach* (B 55), *warowati* (B 56), *wasn'*, *weczysty* (B 61), *wenzenie* (B 75), *wespołok* (B 64), *wiazeń* (B 75), *zakazati* 'zabronić' (B 116), *zakrysteynyj*, *zapusty*, *zawsze* (B 116), *zrada* (B 120), *zrayca*, *zdradliwy*, *zdradne* (B 120), *zmertwychwstanie*, *znakomityj* (B 123), *zwłaszcza* (B 119), *zwrotitisia* (B 119), *zwytestwo/zwyteżstwo*, *zyskati/zyskiwati* (*zysk* B 124), *żaden*, *żołnier* (B 114), *życzyti* (B 114).

Warto zwrócić uwagę na zakresy tematyczne przedstawionych wyżej zapożyczeń, gdyż pozwalają one wyodrębnić te sfery leksyki, do których polonizmy przenikały najczęściej. Można tu wskazać następujące kategorie tematyczne:

- słownictwo dotyczące funkcjonowania państwa, jego instytucji, urzędów: *gubernator, hetman, marszałok, pan, państwo, pany-rada, penez, prełożony, sejm (walny), stolec, szlachta, wenzenie*;
- terminologia chrześcijańska związana z katolicyzmem i jego instytucjami: *arcybiskup, biskup, biskupstwo, kanonik, kaplica, kapłan, kardynał, klasztor, msza, prelat, processya, zakon, zakonnik, zapusty, zmertwychwstanie*;
- leksyka wojskowa, wojenna: *deło, glejt, gołdownik/hołdownik, huf, oboz, pryprawa, rycer, szturm, szychowati, walka, zwyteżstwo, żołnier*;
- pojęcia abstrakcyjne: *gwałt, hanba, moc, nemoc, okrutenstwo, walka, wasn', zrada*.

Udział poszczególnych części mowy wśród pożyczek właściwych jest zróżnicowany. Grupę, odznaczającą się wyraźną dominacją, stanowią rzeczowniki (81), co potwierdza obserwacje badaczy dotyczące wysokiej frekwencji tej części mowy wśród zapożyczeń (Karaś 1996: 330; Nowowiejski 2006). Jednakże w stopniu znaczącym poświadczono zostały w badanym materiale również czasowniki (30), mniej licznie reprezentowane są natomiast przymiotniki (19) oraz inne części mowy (16).

O stopniu trwałości i zintegrowania przytoczonej wyżej leksyki z systemem leksykalnym języka białoruskiego sądzić można na podstawie zaświadczeń jej funkcjonowania we współczesnej białoruszczyźnie. Spośród analizowanych polonizmów tylko niewielka ich część znalazła potwierdzenie w słowniku języka białoruskiego (TSBM). Znaczącą grupę aktualnie funkcjonujących pożyczek stanowią terminy kościelne: *біскуп* (I 376), *біскупства* (I 376), *канонік* (II 616), *капліца* (II 631), *кардынал* (II 641), *касцёл* (II 659), *кляштар* (II 704), *мніх* (III 168), *працэсія* (IV 388) oraz słownictwo związane ze sferą wojskową i administracyjno-urzędową: *абоз* (I 68), *губернатар гетман* (II 47), *маршалак* (III 113), *пан* (III 658), *сэйм* (V 196), *жаўнер* (II 254). Dość wyraźnie zaznaczona jest w analizowanym materiale również leksyka abstrakcyjna: *гвалт* (II 41), *ганьба* (II 26), *моц* (III 175), *пажытак* (III 585), *праца* (IV 384), *зрада* (II 464), *штурм* (V/2 404), jak też różne grupy czasowników: *абяцаць* (I 96), *будоваць* (I 413), *кахацца* (II 667), *панаваць* (III 659), *шыкаваць* (V/2 427), *заказаць* (II 319), *зычыць* (II 520) i przymiotników (stanowiących nieraz derywaty od poświadczonych podstaw rzeczownikowych): *наглы* (III 227), *акрутны* (I 214), *пільны* (IV 256), *зрадлівы* (II 464), *зрадны* (II 465), *знакаміты* (II 499). Pozostałe leksemy: *панна* (III 669), *скарб* (V 158).

Ze względu na właściwości semantyczno-stylistyczne analizowany materiał w większości funkcjonuje w słowniku jako słownictwo neutralne. Niewielka jego część opatrzona została kwalifikatorem chronologicznym. Za wyrazy przestarzałe uznano: *мнiх, жаўнер*.

Fakt, iż z udokumentowanych w latopisie pożyczek polskich zaledwie część znalazła poświadczenia w słowniku współczesnego języka białoruskiego, dowodzić może raczej doraźnego wpływu polszczyzny na język latopisarstwa starobiałoruskiego. Analizowane polonizmy w większości nie zajęły trwałego miejsca w systemie leksykalnym białoruszczyzny, gdyż mogły posiadać konkurujące z nimi rodzime synonimy bądź z czasem zostać wyparte przez nowsze zapożyczenia.

KALKI SEMANTYCZNE

Zdecydowanie mniej liczna jest grupa pożyczek znaczeniowych, tj. wyrazów białoruskich, którym przypisana została treść właściwa leksemom polskim, będącym ich ekwiwalentami w innym znaczeniu. Na podkreślenie zasługuje fakt, że kalkowaniu semantyki sprzyja bliskość systemowa obu języków, istnienie wspólnego zasobu słownictwa prasłowiańskiego, często jednak zróżnicowanego znaczeniowo⁵.

- **łamati** (pol. *łamać*): *listy swoi nam oderzał, a ieśliby chotet chto ich łamaty* (75);
- **nadawati** (pol. *nadawać*): *nadał jeho dorohimi rzeczmi cerkownymi* (29);
- **podniati** (pol. *podjąć*): *panow Chrystyianskich w sobi mity y czym podniaty* (42);
- **podniesti** (pol. *podnieść* ‘powołać na wysokie stanowisko, ogłosić władzę’ SPXVI/25 488) *Korolewiczka Kazimera podnesli na welikoie kniastwo* (51);
- **pokusitisia** (pol. *pokusić się*): *dewka iest mocnaia, a ja czełowik stary, nesmeiu onoi pokusitysia* (37);
- **poniati** (pol. *pojąć, wziąć za żonę*): *korolewnu w nich poniaty* (29); *kniazia Andreja poniat doczku korol Jagoyło* (39); *poniat jesmy żonu moju mołoduii* (42);

---

⁵ Kalkowanie semantyki, jak podkreśla badająca leksykę starobiałoruską S. Strukawa (Струкава 2008: 46), może prowadzić z jednej strony do rozwoju nowych znaczeń leksykalnych słowa, z drugiej zaś, do usunięcia ze struktury semantycznej leksemu jego znaczenia podstawowego.

- *ukazatisia* (pol. *ukazać się*): *wkazalsia na poklonnoy hore* (21);
- *zastawa* (pol. *zastaw*): *Czechaże Jana Hirnina, zo wsimi czużozemcy odprawili do Połocka w zastawu* (71);
- *zastawiti* (pol. *zastawić*): *y zastawit im zemlu Żomoyckuiu, u trech sot tysiacz zołoty ch* (32);
- *zastawna*: *potom Nemcy prysłali posłow swoich do welikoho kniazia Witolta, napominaiuczy ieho, y tuiu trysta zołoty ch, w kotorych była zastawna Żomoyt, aby oddał* (41);
- *żądanie* (pol. *żądanie*): *korol Kazimir na żądanie korola Irykowo, postał dwuch panow swoich z Lachow* (61);
- *żadati* (pol. *żądać*): *żedaiuczy aby w nieho byli* (42); *żadaiuczy aby iemu pożyczyli kniazey ku toy potrebie ieho* (60).

Jak wynika z przytoczonego materiału, wśród polonizmów znaczeniowych dominują czasowniki związane z nazwami czynności. Nie została natomiast poświadczona w *Kronice* leksyka z zakresów tematycznych charakterystycznych dla zapożyczeń właściwych.

Analizowane słownictwo rejestrują również inne zabytki starobiałoruskie badanego okresu, o czym świadczy dobre udokumentowanie w *Historycznym słowniku języka białoruskiego* (HSBM)⁶.

KALKI STRUKTURALNE

W obrębie kalk strukturalnych wyrazistą grupę stanowią repliki frazeologiczne. Dominują wśród nich kalki frazeologiczne całkowite, tj. takie związki wyrazowe, których elementy składowe są białoruskie, natomiast cała struktura została przejęta z polszczyzny. Z formalnego punktu widzenia są to najczęściej zwroty:

- *dokonati żywota* (pol. *żywota dokonać* ‘umrzeć, skończyć życie’ SPXVI/5 266): *a kniaź Zygyмонт w tot czas żywota dokonał* (49);
- *o smert pryprawity* (pol. *przyprawić o śmierć* ‘zabić, skazać na śmierć, spowodować śmierć’ SXVI/33 634): *brat ieho menszy Troyden osieł państwo w Litwe, y poczał o tom myslity, kakby ieho o smert pryprawity* (13); *tyi try pany wradyli y wmyslili, kniazia Zygymonta o smert pryprawity* (49);

⁶ Nie wszystkie badane leksemy można zweryfikować w HSBM, ponieważ ukazało się dotychczas 29 tomów słownika, do litery *r* (ракѣ).

- **o horło pryprawity** (pol. *przyprawić o gardło* ‘zabić, skazać na śmierć, spowodować śmierć’ SXVI/33 634): *naperwey swoich bliskich i pryżożonych dwóch kniazey poymał, chotiaczy o horło pryprawity* (48);
- **pobiti/poraziti na hołowu** (pol. *pobić/porazić na głowę* ‘zwyciężyć, pokonać w walce’ SXVI/25 91): *pomoże Boh velikomu kniaziu Gidyminu, pobiet wsich kniazey Ruskich, nahołowu* (15); *poraził kniaz Skirmunt kniazia Łuckoho y Pińskoho, nahołowu, y wsiu siłu y rat’ ich Ruskuui* (6);
- **podnesti oczy** (pol. *podnieść oczy, oczu* ‘spojrzeć’ SPXVI/25 485): *netolko Tatarowe bitysia, no oczy (...)* *na Litowskoie woysko podnesty nemohli* (77);
- **podnesti ruk** (pol. *podnieść rękę/rękę* ‘wystąpić przeciw komuś, zaatakować’ SPXVI/25 486): *netolko Tatarowe bitysia, no (...)* *ruk swoich na Litowskoie woysko podnesty nemohli* (77);
- **sławu osiahnuti** (pol. *sławę osiągnąć* SXVI/22 136): *y na weś swet znamenituii sławu osiahnuwszy, zasia do swoich zeml dojechali* (40);
- **szturm prypustiti** (pol. *szturm przypuścić* ‘posłać do walki, zaatakować’ SXVI/33 654): *szturm prypustyl* (32);
- **woli zadosyt uczyniti** (pol. *zadość uczynić woli*): *Stefan wojewoda Wołowski był welmi nemocon na nohi, y chotiaczy woli swoiey zadosyt wczynity, zabył nemocy y choroby swoieie, kazał sebe w saniach westy* (66);
- **zachowati w łasce** (pol. *zachować w łasce*): *kniaz weliki Kazimir ich pryniał, y im prysiahu dał, zachowaty ich w łasce swoiey zo wsimi ich imenij* (53).

Niektóre z przytoczonych przykładów odnieść można do tzw. półkalk, tj. zapożyczeń, w których jeden z elementów (wyrazów) nie został przetłumaczony, a jedynie zaadaptowany fonetycznie i gramatycznie do białoruszczyzny, np. przysłówek *zadosyt* w zapożyczeniu *woli zadosyt uczyniti* lub czasownik *osiahnuti* we frazeologizmie *sławu osiahnuti*.

Należy też odnotować obecność w zabytku zapożyczonych sfrazeologizowanych schematów składniowych, tj. konstrukcji mieszczących się na pograniczu frazeologii i składni (Buttler 1986: 422), np.:

- **prositi o** (pol. *prosić o co*): *wdary czołom velikomu kniaziu Kazimiru, y pocza prosit’ o łasku* (51); *panowe Lackije poszlut do bratii swoiey panow Litowskich prosiaczy o pomocz* (59);
- **rozhnewatisia o** (pol. *rozgniewać się o co*): *korol sia o to rozhnewał* (74).

Przeprowadzona analiza zapożyczeń leksykalnych w tekście *Kroniki Bychowca* pozwala na sformułowanie kilku wniosków dotyczących kon-

taktów językowych białorusko-polskich w okresie XVI–XVII w. Wśród wyekscerpowanych polonizmów dominują pożyczki formalnosemantyczne, mniej licznie poświadczone są kalki (znaczeniowe i strukturalne). Oceniając na podstawie poszczególnych typów zapożyczeń „głębokość” wpływu języka-dawcy na język zapożyczający, badacze (np. Karaś 1996: 330) podkreślają, że pożyczki formalnosemantyczne stanowią stosunkowo powierzchowny efekt kontaktu dwóch języków, podczas gdy kalki są przejawem bardziej skomplikowanego (i jednocześnie trudniejszego do uchwycenia) oddziaływania jednego języka na drugi. W przypadku analizowanego dokumentu, jako dominujący, poświadczony został zatem najprostszy mechanizm zapożyczania. Należy zaznaczyć, że procesowi zapożyczania sprzyjać mogła dwujęzyczność redaktora/redaktorów latopisu, umożliwiającą przenoszenie pewnych nawyków myślowych z jednego języka na drugi, czego wyrazem stało się swobodne używanie polskich wyrazów, ale też kalkowanie ich znaczeń lub budowy.

Wśród przyczyn zapożyczania wyrazów (związków wyrazowych), oprócz wspomnianych we wstępie czynników zewnątrzjęzycznych (polityczno-społecznych, kulturalnych, religijnych), wymienić też należy uwarunkowania wewnątrzjęzyczne, wynikające z potrzeb nominacyjnych, jak: nazwanie nowych realiów, zjawisk, przedmiotów (w przypadku analizowanego materiału jest to cała sfera nominacji związanej z instytucjami państwowymi, kościelnymi, wojskiem), w pewnym stopniu również potrzeb ekspresywnych.

Odrębnym i bez wątpienia godnym uwagi zagadnieniem jest problem integracji badanych polonizmów z zasobem słownikowym języka białoruskiego. Już pobieżny ich ogląd dowodzi, że trwałe miejsce w systemie znalazły jedynie te pożyczki, które odpowiadały potrzebom kształtującego się zasobu leksykalnego białoruszczyzny. Nie uzyskały natomiast aprobaty normatywnej te spośród jednostek przejętych z polszczyzny, które nosiły doraźny, efemeryczny charakter.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarczuk L., 1999, *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków.
- Булыка А., 1972, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск.
- Булыка А., 1980, *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.*, Мінск.

- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., 1986, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, t. I, Warszawa.
- Citko L., 2006, „Kronika Bychowca” na tle historii i geografii języka białoruskiego, Białystok.
- Citko L., 2008, *Polonizmy fonetyczne i fleksyjne w wybranych latopisach litewsko-białoruskich*, [w:] *Polsko-białoruskie związki literackie, językowe i historyczno-kulturalne*, Acta Albaruthenica 8, pod red. M. Timoszuka i M. Chaustowicza. Warszawa, s. 196–205.
- Чамяршыцкі В., 1969, *Беларускія леманісы як помнікі літаратуры*, Мінск.
- Dulewiczowa I., 1989, *Paralelizmy leksykalne a problem zapożyczeń*, [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa, s. 65–85.
- Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*, 1973, Мінск.
- HSBM** – 1982–2009, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–29, Мінск.
- Karaś H., 1996, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa.
- Мароз В., 2008, *Да пытання мовы гарадскіх беларускіх хронік*, [w:] *Polsko-białoruskie związki literackie, językowe i historyczno-kulturalne*, Acta Albaruthenica 8, pod red. M. Timoszuka i M. Chaustowicza, Warszawa, s. 218–230.
- Мякишев В., 2008, *Язык Литовского Статута 1588 года*, Kraków.
- Narbutt T., 1846, *Pomniki do dziejów litewskich: Kronika litewska (Bychowca)*, Wilno.
- Nowowiejski B., Wojczulis J., 2006, *Polonizmy leksykalne w języku litewskiej prasy społeczno-kulturalnej końca XIX wieku*, „Białostockie Archiwum Językowe” 6, s. 77–87.
- Ochmański J., 1967, *Nad „Kroniką Bychowca”*, [w:] *Studia Źródłoznawcze XII*, Warszawa–Poznań.
- Ochmański J., 1990, *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Паляшчук Н., 2009, *Паланізмы ў старабеларускай мове і вынікі іх даследавання ў беларускім мовазнаўстве*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, pod red. M. Kondratiuka, B. Siegienia, Białystok, s. 61–71.
- SXVI** – 1966–, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I –, Wrocław.
- Smułkowa E., 1988/2002, *O polsko-białoruskich związkach językowych w aspekcie czasowym i terytorialnym*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa, przedruk [w:] *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa, s. 293–305.
- Stang Chr. S., 1935, *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo.
- Струкава С., 2008, *Лексіка беларускай мовы*, Мінск.
- Suszko H., 2003, *Latopis hustyński*. Opracowanie, przekład i komentarze, Wrocław.
- Шакун Л., 1960, *Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы*, Мінск.
- TSBM** – 1977–1984, *Глумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–5, Мінск.

- Вайтовіч Н., 1977, *Баркалабаўскі летапіс*, Мінск.
- Walczak B., 1999, *Zapóżyzczenia leksykalne: teoria i metodologia badań*, [w:] *Polszczyzna północno-wschodnia*, 2, pod red. B. Nowowiejskiego, Białystok, s. 69–107.
- Walczak B., 2006, *Z teorii i metodologii badań nad zapóżyzczeniami leksykalnymi (zapóżyzczenia i przeniknięcia)*, [w:] *Wokół polszczyzny dawnej i obecnej*, pod red. B. Nowowiejskiego, Białystok, s. 425–434.
- Жураўскі А., 1961, *Да пытання аб асноўных тыпах старажытнай беларускай літаратурна-пісьмовай мовы*, [w:] *Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР*, Вып. 8, Мінск, s. 106–116.
- Жураўскі А., 1967, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, т. I, Мінск.

ON POLISH LEXICAL BORROWINGS INTO THE LANGUAGE OF OLD BELARUSIAN CHRONICLES (*LATOPISY*)

Summary

The research subject presented in the article is functioning of lexical polonisms in the last and most comprehensive code of Old Belarusian chronicles and annals (*latopisy*) – *The Bychowiec Chronicle* (16th–17th centuries). Three types of borrowings have been distinguished therein: 1) formal-semantic (e.g. *biskup*, *kosteł*, *morderstwo*, *okrutny*), 2) semantic calques (e.g. *poniati* ‘pojać, wziąć za żonę’, *podniati* ‘podjąć’), and 3) structural calques (e.g. *dokonati żywota* ‘umrzeć’, *podnesti oczy* ‘spojrzeć’). As far as frequency is concerned, formal-semantic loans prevail. Their widespread usage in the then Belarusian language may have resulted from nominative needs – to name new realities, phenomena, or objects (names connected with state, church and army institutions prevail). Nevertheless, only a part of the analyzed lexemes have found their permanent place in the Belarusian language system.